

NA'L-BAHA VE KULLANILIŞINA DAİR ÖRNEKLER

Prof. Dr. ERDOĞAN MERÇİL

Selçuklular ve Ortaçağ'daki öteki Türk-İslâm devletlerinde görülen müesseselerden biri de na'l-bahadır. Na'l-baha iki kelimedenden oluşan bir terkipdir. Birincisi Arapça olup, ayakkabı, pabuç ve na'l anlamındadır. İkinci baha ise, kıymet, bedel ve değer manasında Farsça bir kelimedir. Steingass'a göre¹, na'l-baha yabancı askerlerin yapacağı yağma ve tahribatı önlemek için verilen paradır. Dr. Muin² ise bu terkinin anlamını açıklamak için çeşitli lügatlardan söz gelişi; Gıyas el-lügat³, Burhan-ı Katı⁴ ve Anandrac⁵'dan faydalanmıştır. Gıyas el-lügat'e göre na'l-bahanın anlamı, vilâyeti kuvvetli düşman ordusu yağma ve talan yapmaması için, kurtuluş akçası olarak, verilen bir maldır. Burhan-ı Katı ise bu tarifi şöyle yapıyor; "Bir asker bir karye (köy) üzerine murad eyledikte ehl-i karyenin (köy halkının) rencide olmamak için feda eyledikleri meblâğdır". Bu konuda Anandrac'ın tarifi biraz daha değişiktir; "galip padişahın mağlûbtan aldığı nakit, mağlûp sultan ve emirin geri dönmesi ve sulh için galip padişaha verdiği mal." Dr. Muin bütün bu açıklamalardan sonra kendisi na'l-bahanın tarifini şöyle yapıyor; padişahın bir mevziden geçtiği zaman, o yerin sahibinden atının na'l-bahası olarak, oradan geçtiği için aldığı mal. Bu herhâlde mecazî anlamda bir tarif olmalıdır. Yoksa onun zikrettiği lügatlardaki açıklamalar na'l-bahanın tarifine daha uygundur.

Büyük Selçuklu Devleti'nde na'l-baha tabirinin geçtiği bir örneğe -şimdilik- rastlayamadık. Ancak Tuğrul Bey devrinde görülen iki olay, zikri geçmemesine rağmen, na'l-baha ile ilgili olmalıdır. Sultan Tuğrul Bey, halifenin kızı ile evlenmek için Bağdat'a hareket etmeden önce Hoy halkından 10.000 dinar istemişti. Ancak onlar mücahit bir topluluk olduklarını ileri sürerek aslında sultanın kendilerine mal ve silâh yardımı yapması gerektiğini

¹ Bk. *Persian-English Dictionary*, London 1977, s. 1412. Ayrıca Farsça "nevâ" kelimesi de aynı manadadır, bk. *aynı eser*, s. 1428.

² Ali Ekber Dihhuda, *Lügatnâme*, I-XXVIII, Tahran hş. 1346, s. 626.

³ Nşr. Mansur Servet, Tahran hş. 1363.

⁴ Matbaay-ı Âmire 1302, s. 450.

⁵ *Ferheng-i Anandrac*, nşr. Muhammed Debir-i Siyakî, VII, Tahran tarihsiz, s. 4358-4359.

bildirdiler. Buna rağmen sultana 4.000 dinar gönderdiler. Tuğrul Bey isteğinin yerine getirilmediğini öğrenince Hoy halkı ve Selçuklu askerleri savaştılar. Sultan bir sonuç alamayınca, muhtemelen bir anlaşma zemini bulmak için şehrin reisi Yûsuf b. Mengin'e Ebû Kâlicâr Hezâresb ile Savtegin el-Hâdim'i yolladı. Fakat Yûsuf onların şehre girmesine dahi izin vermemiş, Hezâresb ve Savtegin geri dönmek zorunda kalmışlardı. Bundan sonra Selçuklu kuvvetleri ile Hoy halkı arasında 40 gün süren bir savaş vuku buldu (Ramazan-Şevvâl 454/Eylül-Kasım 1062). İki taraftan da birçok kimse öldü. Şehir halkı bu kadar uzun süren çarpışmadan sonra mukavemete devam edemeyeceklerini anlamış olmalı ki, Hezâresb aracılığı ile Vezîr Amîd ül-Mülk'e elçi göndererek aman dilediler. Amîd ül-Mülk de onların bu teklifini kabul etti. Bunun üzerine Hezâresb ve Savtegin tekrar şehre gönderildiler. Şehir halkının bu kez 30.000 dinar ödemesi kararlaştırıldı⁶.

Rahmetli Prof. Dr. M.A. Köymen⁷ de bu olay ile ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapıyor, "Görüldüğü gibi, Sultan bir yeri fethetmeye girişmeden önce, belli miktarda bir para karşılığında teslim olmasını teklif ediyordu. O belde, Sultan'ın kabul edebileceği miktarda bir meblâğı vermeyi kabul ederse, akından kurtulduğu gibi.. ". Görüldüğü gibi, Prof. Dr. Köymen değerlendirmesinde na'l-bahayı, zikretmemesine rağmen açıkça uygulanış şeklini ve tarifini yapmaktadır.

Bu tip olaylardan tespit edebildiğimiz bir ikincisi, yine Tuğrul Bey devrinde geçiyor. Tuğrul Bey Deylem topraklarındaki et-Tarm kalesi üzerine yürümüş ve kale hâkimi Mûsâfir'in 100.000 dinar para ile 1.000 elbise ödemesini kararlaştırmıştı (454/1062)⁸. Sultan Alp Arslan da Meyyafarîkîn Mervanî hükümdarı Nasr b. Mervan'dan Selçuklu ordusu (Cünd) için 100.000 dinar istemişti⁹.

Türkiye Selçukluları devrinde na'l-baha ile ilgili örnekler daha fazla rastlayabiliyoruz. Bu konuda tespit edebildiğimiz ilk örnek bir taht mücadelesiyle ilgilidir. I. Gıyaseddîn Keyhüsrev Selçuklu tahtuna çıktıktan sonra beş

⁶ Bk. Sibt İbnü'l-Cevzi, *Mir'âtü'z-Zeman Fî Tarihi'l-Âyan*, Yay. Ali Sevim, Ankara 1968, 95-96. Krş. E. Merçil, "Emir Savtegin", *TED*, İstanbul 1975, sayı: 6, s. 66.

⁷ Bk. *Tuğrul Bey ve Zamani*, İstanbul 1976, s. 126-127.

⁸ İbn el-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih* (nşr. Tornberg), Beyrut 1979, X, s. 24/Türkçe trc., *İslâm Tarihi, EL-Kâmil Fi't-Târih Tercümesi*, çvr. A. Özaydın, İstanbul 1987, X, s. 39.

⁹ Bk. Sibt, s. 144; Krş. Köymen, M.A., *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, III, Alp Arslan ve Zamani*, Ankara 1992, s. 247. T.T.K.Y.

yıl hükümdarlık yaptı. Başlangıçta onun hükümdarlığına pek itiraz olma-
mıştı. Ancak zaman geçtikçe Tokat meliki Rükneddîn Süleymanşâh'ın Kon-
ya'ya ve sultanlığa hâkim olmak istediği anlaşılıyor. Nihayet Rükneddîn Sü-
leymanşâh Konya'ya yürüdü. Onun Konya'yı kuşatması dört ay sürmüş, bu sı-
rada halk Sultan I. Gıyaseddîn Keyhüsrev'e sadık kalarak şehri savunmuştu.
Halk daha fazla mukavemet edemeyeceklerini anladıkları zaman Rükneddîn
Süleymanşâh'a elçi göndererek iki teklifte bulundular. Bunlardan birincisine
göre, Süleymanşâh'ın kuşatmayı terk etmesi, ikincisi ise Gıyaseddîn Keyhüs-
rev'e çocuklarına ve taraftarlarına ve hazinesine dokunmayacağı ve istediği
yere gitmekte serbest olduğu hususunda güvence ve yemin-nâme (ahd-
nâme) vermesini istediler. Bizi alâkadar eden birinci tekliftir. Buna göre,
Konyalılar eğer Melik Rükneddîn Süleymanşâh savaştan vazgeçer, kuşatmayı
kaldırır ve Konya çevresinden göç ederse, na'l-baha resmi gereğince bu sefer
masrafı için ona ödemedede bulunmayı teklif ettiler. Onların Rükneddîn Sü-
leymanşâh'a kuşatmadan vazgeçmesi karşılığında na'l-baha olarak teklifleri
şöyle idi :

Nakit : 500.000 adet¹⁰

Her renk İstanbulî atlas kumaştan: 300 elbise

Altın işlemeli kumaş: 200 boy

Her renk çuha: 3000 gez¹¹

Her çeşit keten : 10.000 gez

Katır : 200 baş

At : 300 baş

Sığır : 2.000 baş

Deve : 300 baş

Koyun : 10.000 baş

¹⁰ İbn-i Bibî, *El-Evâmirü'l-'Alâ'iyye Fî'l-Umûri'l-'Alâ'iyye*-Tıpkıbasım- Haz. A. Sadık Erzi, An-
kara 1956, s. 32/aynı eser, I. Cild (II. Kılıç Arslan'ın Vefâtından I. 'Alâ'ü'ddin Keykubâd'ın Cülû-
suna Kadar) nşr. N. Lugal-A.S. Erzi, Ankara 1957, s. 46'da nakit ödenecek paranın cinsi belirtil-
miyor. Ancak Yazıcızâde (*Histoire Des Seldjucides D'Asie Mineure D'apres Ibn-Bibi, Texte*
Turc, nşr. M. Th. Houtsma, Leide 1902, s. 19) bu paranın 500.000 altın, O. Turan (*Selçuklular*
Zamanında Türkiye, İstanbul 1971, s. 245) ise 500.000 dirhem olarak zikrediyorlar.

¹¹ İran'da arşın için kullanılan tabir, bk. W. Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çvr. Acar Se-
vim, İstanbul 1990, s. 76.

Bu teklif edilen na'l-baha Süleymanşâh'ın hazinesine, ahırına ve mutbahına üç taksitte gönderilecekti. Ancak Rükneddîn Süleymanşâh bu teklifi kabul etmemiş ve Gıyaseddîn Keyhüsrev'e aman vererek tahta oturmuştur (1197)¹².

Na'l-baha ile ilgili olarak Türkiye Selçukluları'nda tespit edebildiğimiz başka bir örnek yine taht mücadelesi nedeniyledir. Sultan I. Gıyaseddîn Keyhüsrev şehit düştüğü zaman geride üç oğlu kalmıştı. Bunlar büyüklük sırasıyla İzzeddîn Keykâvus, Alâeddîn Keykûbâd ve Celâleddîn (İbrahim) Keyferidun idi. Bu sırada devlet ileri gelenleri toplanarak hangi şehzadeyi tahta çıkaracaklarını tartışmışlar, neticede Malatya meliki İzzeddîn Keykâvus üzerinde karar kılarak onu kendilerinin bulunduğu Kayseri'ye davet etmişlerdi. Nitekim İzzeddîn Keykâvus Kayseri'ye gelerek Selçuklu tahtına oturdu (6 Safer 608/20 Temmuz 1211). Ancak çok geçmeden tahtı ele geçirmek isteyen bir şehzade daha olduğu anlaşıldı. Bu da Tokat meliki Alâeddîn Keykûbâd idi. O da iyi bir hazırlık yapmış, Erzurum meliki olan amcası Tuğrulşâh'ı, uc beyi Danişmendli Zahirreddîn İli ve Ermeni prensi II. Leon'u kendi tarafına çekerek İzzeddîn Keykâvus'u Kayseri'de kuşatmıştı. İzzeddîn Keykâvus'un durumu hiç de parlak değildi ve kuşatma uzadıkça halkın hoşnutsuzluğu artıyordu. Nihayet sultanı bu güç durumdan Kayseri valisi Celâleddîn Kayser kurtardı. Onun müttefikleri birbirinden ayırmak yolundaki teklifi uygun görülmuş ve karşı cepheden verilen vaadler ile ilk olarak Ermeni prensi uzaklaştırılmıştı. Bu olay şöyle gelişmişti; Celâleddîn Kayser sultanın ümitsizliğe kapıldığını öğrenince, gece yarısı huzura giderek onunla gizlice konuştu. Celâleddîn sultana bir plânı olduğunu ve kendisine itimat edilirse bu olayı çözümlenebileceğini ifade etti. Sultan İzzeddîn de bu tedbirin ne olduğunu sordu. Celâleddîn sultandan hareme gidip kıymetli kadın mücevheratından munasip göreceği bir hediyeyi gizlice getirmesini istedi. Sultan hareme giderek hemşiresinin 12.000 altın değerinde olan bir destarçe (baş sargısı-türban)sinin getirdi. Celâleddîn bu kıymetli destarçeyi alarak aralarında karşılıklı itimat bulunan II. Leon'a götürdü ve ona, "Melik Mugiseddîn (Tuğrulşâh) kardeşinin mülkünü, Melik Alâeddîn babasının tahtını ister. Tekfurun (II. Leon) kendisini faydasız yere tehlikeye atmaktansa, kendi mülkünün muhafazasına çalışması bana daha faydalı görünüyor" diyerek mücevherle süslü destarçeyi önüne koydu ve "bunun kıymeti 12.000 Mısır altınıdır. Lütfen

¹² Bk. İbn-i Bîbî (Tıpkıbasım), s. 32; Lugal-Erzi nşr. s. 46-47.; Yazıcızade, s. 19-20. Krş, Turan, aynı eser, s. 245.

na'l-bahası olarak kabul buyurunuz. Eğer meliğin (Alâeddîn Keykûbâd) ordusu yarın buradan çekilir giderse ben, memleket Sultan İzzeddîn'de kalır kalmaz Ermeni kalelerinin erzak ihtiyacını karşılamak üzere 12.000 mudd¹³ zahire göndereceğimi taahhüt ediyorum" demişti. Neticede bu plân başarılı oldu. II. Leon sultanla anlaşkıktan sonra gece gizlice hazırlanmış ve sabaha kadar Develi yoluyla memleketinin hududunu tutmuş bulunuyordu¹⁴. Daha sonra Tuğrulşâh'ın da ülkesine dönmesi, Alâeddîn Keykûbâd'ın kuşatmayı kaldırarak Ankara'ya çekilmesine sebep oldu.

Moğollar birçok ülkeleri akınlar ile yağma edip ele geçirdikten sonra 1223 yılı başlarında Kırım sahilinde büyük bir ticaret merkezi olan Suğdak'ı işgal etmişlerdir. Bu fırsattan yararlanan Trabzon'daki Komnenoslar'ın Suğdak'da yerleşmeye çalışmaları, Selçuklu sultanı Alâeddîn Keykûbâd'ın deniz-aşırı bir sefer tertiplemesine sebep oldu. O bu maksadla Kastamonu uc beyi Hüsameddîn Çoban'ı görevlendirdi. Hüsameddîn Çoban emrindeki orduyu gemilere bindirip Suğdak'a yöneldi. Suğdak halkı bir taraftan Hüsameddîn Çoban'a elçi göndererek sultanın fermanına boyun eğdiklerini bildirirken, öte yandan da Kıpçak melikine bir ulak göndererek Selçuklu ordusunun denizden ilerlemekte olduğunu haber verdiler. Rus ve Kıpçak askerlerinden toplanan 10.000 kişilik süvari kuvveti Suğdak elçisinin Emir Hüsameddîn'den getireceği cevabı bekliyordu. Elçi, Hüsameddîn Çoban'ın huzurunda, "Melikü'l-ümeranın lütfundan ümid ederiz ki geri dönerler, biz de aşikâr olan kusurlarımızdan imkân nisbetinde vazgeçer ve bu ordunun çektiği hizmet ve zahmetin karşılığı na'l-baha olarak 50.000 dinar¹⁵ göndeririz" demişti¹⁶. Ancak Hüsameddîn Çoban bu teklifi kabul etmemiş ve Kıpçak ordusunu yenmeye muvaffak olmuştur. Neticede Kıpçaklar ve Ruslar Hüsameddîn Çoban'a hediyeler göndererek Selçuklu sultanına tâbi olduklarını bildirdiler¹⁷.

¹³ Ortaçağda Anadolu'da kullanılan bir hacim ölçüsü, ancak şehirlere göre değişen birçok mudd vardır, bk. Hinz, aynı eser, s. 57.

¹⁴ İbn-i Bibî (Tıpkı basım), s. 117; Lugal-Erzi nşr., s. 165-167.; Trk. Trc. *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi, İbni Bibî'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesinden* çvr. M. Nuri Gençosman, notlar ilâve eden F.N. Uzluk, Ankara 1941, s. 50-51; Yazıcızade, s. 102-104.

¹⁵ Yazıcızade (S. 331) paranın cinsini perpere (بربره) olarak veriyor. Perpere, küçük, hafif ve ince bir para, bk. Steingass, s. 240.

¹⁶ İbn-i Bibî (Tıpkı basım) s. 312. Muhtasar Türkçe trc. s. 120.; Yazıcızade, s. 331.

¹⁷ Turan (aynı eser, s. 358) Kıpçak Hanı Selçuklu ordusu karşısında 5.000 dinar na'l-baha ücreti ve hediyeler vermek suretiyle tâbiyeti kabul etmeye mecbur oldu, diyor. Ancak Kıpçak Hanı ve Rusların tâbiyeti kabulü savaştan sonra olmuştur ve na'l-baha teklifi ise 50.000 dinardır.

Güneydoğu Anadolu'da ve Suriye hudutlarında hayatlarını sürdüren Hârezmliler bölge halkına rahat vermiyorlardı. Eyyubiler'den Melik en-Nasır II. Selaheddin idaresindeki Halep şehri de bunlara karşı Sultan II. Gıyaseddin Keyhüsrev'den yardım istemiş ve bu istek üzerine 3.000 kişilik bir Selçuklu birliği gönderilmişti. Selçuklu ve Halep askerleri Hârezmlileri mağlûp ettiler. Bu arada Halebliler bir hileyle Harran kalesini ele geçirdiler. Buna karşılık Selçuklu emirleri de Sultan II. Gıyaseddin Keyhusrev'den izin alarak Eyyubiler'den Melik es-Salih Necmeddin'in sahip olduğu Âmid (Diyarbakir) şehrini kuşattular (1240)¹⁸. Bu kuşatma sırasında Selçuklu emirlerinden Zahreddin Mansur'un nâibi Kaymazoğlu Nasreddin Arslan şehri savunan Kürt reislerinden Fahreddin Dinarî ile konuşmuş ve onu Zahreddin ile görüşmeye iknâ etmişti. Fahreddin dinarî bir adamını elçi olarak Zahreddin Mansur'a gönderdi. Emir Zahreddin bu elçiyi yalnız kabul etti ve ona "... Buraya kadar gelmiş olan (Selçuklu) askeri, maksadına erişmeden geri dönmeyecektir. Eğer Emir Fahreddin şehri devlet kullarına ısmarladığı takdirde, her ne dileği varsa ben onu yerine getirmeyi padişah adına üzerime alıyorum" demişti. Neticede iki taraf anlaşmışlar. Ancak Fahreddin'in şartlarından biri de bu sırada Hısn Keyfâ (Hasankeyf)'da oturan Melik Salih ile ilgili olmalıdır. Belki de Melik Salih Diyarbakir'i kurtarmak için hazırlık yaparak bir ordu tertiplemişti. Çünkü bu anlaşmaya göre, Hasankeyf kalesinde bulunan Melik Salih'e na'l-baha resmi gereğince 400.000 dirhem gönderilecekti¹⁹. Zahreddin bu anlaşmadan sonra durumu Selçuklu kumandanı Mubarizeddin Cavlı'ya bildirdi. Bütün emirler davet edildi, na'l-bahayı ödemek için gerekli parayı, her biri altın ve gümüş neleri varsa getirdiler. Elçinin gözü önünde sandıklara yerleştirerek mühürlediler. Bu sırada beklenmedik bir olay gelişti, Selçuklular'ın Fahreddin Dinarî ile anlaşmasını duyan şehir halkı Âmid'i kendilerinin teslim etmelerinin daha uygun olacağına karar verdiler ve Selçuklu kumandanlarına haber göndererek bunu uyguladılar²⁰. Muhtemelen na'l-baha resmi gereğince hazırlanan 400.000 dirhem de Melik Salih'e gönderilmemişti. Nitekim İbn Bibî'de bu konuda bir bilgi bulunmamaktadır.

¹⁸ Bu olaylar için bk. Yınanç, M.H. Diyarbakir mad., *İ.A.*, s. 617.; Turan, aynı eser, s. 417-418. Koprıman, K.Y., "Eyyubiler Devleti" *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul 1987, VI, s. 381.

¹⁹ Yınanç (Diyarbakir mad. *İ.A.*) ve Turan (aynı eser, s. 418) Fahreddin Dinarî'nin 400.000 dirhem mukabilinde Diyarbakir'i teslim edeceğini belirtiyorlar. Paranın Melik Salih'e verileceğini zikretmiyorlar.

²⁰ İbn-i Bibî (Tıpkıbasım), s. 493-496.; Muhtasar Türkçe trc., s. 204-206.

Moğol Büyük hanı Mengü Kaan (1251-1260) İran ve batı ülkelerinin idaresini kardeşi Hulagu (1256-1264)'ya vermişti. İlhanlı Devleti'nin kurucusu Hulagu Azerbaycan'daki Mugan'ı kışlak olarak kullanmak istemiş, bu bakımdan Baycu Noyan da kendisine uygun bir yer bulmak için tekrar Anadolu'ya girerek Aksaray'a kadar ilerlemişti. Neticede Selçuklu devlet adamları arasında yine iki görüş ortaya çıktı. Bazıları Baycu Noyan'a isteği üzerine Anadolu'da kışlak verilmesine taraftar iken, ötekiler savaşmayı arzuluyorlardı. Nitekim savaşmak isteyenlerin dediği oldu. Selçuklu ordusu Sultan Hanı (Aksaray) civarında Baycu Noyan'a karşı yaptığı savaşı kaybetti (23 Ramazan 654/14 Ekim 1256). Sultan II. İzzeddin Keykâvus yakınları ile Konyadan ayrılarak önce Antalya, sonra da Alâiyye'ye kaçtı. Konya şehrini Moğol tahribâtından bu sırada üstad-üd-dâr olan İl-almış oğlu Nizameddin Ali kurtardı. O hem Konya'da evbaş ve runûd arasındaki kavgayı önlemeye, hem de Moğol askerine "tuzgu" (طرغوی لشکر مغل) vererek şehri muhafaza etmeye çalışmıştı. İbni Bibi²¹ burada belki de na'l-baha karşılığı Türkçe tuzgu (طرغو) kelimesini kullanmıştır. Tuzgu kelimesi, *Divan-ı Lügat it-Türk'e*²² göre; yoldan geçen hısımlara veya tanıdıklara armağan olarak çıkarılan yemek anlamındadır. Steingass ise (s. 295 ve 299) bu kelimeyi zahire, erzak, yiyecek ve içecek olarak açıklıyor. Geniş bir yorumla bu kelimenin 'aman malı' anlamına da geldiği ileri sürülmektedir²³. Bu son açıklama, tuzgu kelimesinin muhtemelen na'l-baha karşılığı olarak da kullanıldığını göstermektedir. Nitekim *Anonim Selçuknâme*'ye göre²⁴, Baycu memleketi harap etmeye ant içmişti. Bunu önlemek için halk, değeri 4 araba kızıl (altın) olan, 4 katur yükü vererek şehri Baycu'dan satın almıştı.

Öte yandan daha sonraki yıllarda na'l-bahanın Anadolu'da olağan bir vergiye dönüştüğünü görüyoruz. III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in tahta çıkarılmasından sonra (1266) muhtemelen Moğollar adına Anadolu'ya gelen ve malî işlere bakan Tâceddin Mu'tez bütün devlet büyükleri ve emirlerle işbirliği yaparak ülke ihtiyaçlarını temine gayret ediyordu. Bu devrede vilâyetlerden alınacak vergi dört taksitte ödenmek üzere dört kısma ayrıldı:

²¹ Bk. Tıpkıbasım, s. 623.

²² Bk. *Dizin*, Yazan: Besim Atalay, Ankara 1943, s. 666. Tuzgu için ayrıca bk. Cleaves, F.W., *The Mongolian Names and Terms in the History of the Nation of the Archers by Grigor of Akanc'*, Cambridge 1954, s. 442. Turan (bk. aynı eser, s. 481) tuzguyu hediye olarak açıklıyor.

²³ Bk. Kaymaz, N., *Pervâne Mu'inü'ddin Süleyman*, Ankara 1970, s. 64 n. 42.

²⁴ *Anadolu Selçukluları Tarihi*, III, haz. Uzluğ, F.N. Ankara 1952, Farsça metin s. 53-54/Türkçe trc., s. 35.

1 - بويت

2 - Na'l-baha

3 - Mâl-ı yam

4 - Mâl-ı buzurg

Bundan sonra Anadolu halkından adı geçenlerden başka mecburî (teklif) veya olağanüstü (zevaid) hiçbir vergi istenilmeyecektir²⁵. Bu vergiler hakkında araştırmacıların verdikleri bilgiler ne şekildedir?

1 - بويت metinde bu şekilde geçiyor. Eseri neşreden Prof. O. Turan²⁶, bu kelimenin ne olduğu ve hangi vergiyi gösterdiği hakkında bir malûmat elde edemedim, diyor. *Mûsameretü'l-Ahbar*'ı tercüme eden M.Nuri Gencosman²⁷, bu vergiyi "Tübek" okuyor ve servet ve kazanç vergisi olarak gösteriyor. Prof. Z.V. Togan²⁸ ise, kelimenin okunuş şekli "Yuyıt" olup, belki de Türkçe bir ıslahın yanlış yazılışından ibarettir ki, ne olduğu dahi malûm değildir, demektedir. Cl. Cahen²⁹ de bu kelimeyi okuyamamış ve y.w.yt(?) şeklinde ifade ederek anlamının kesin olmadığını belirtmiştir.

2 - Na'l-baha, M. Nuri Gencosman bu kelimeyi, "Asker masrafına yardım" olarak açıklıyor. Z.V. Togan'ın açıklaması ise, "Na'l vergisi" harp tazminatı, yahut Temürlüler zamanında "tuvacı" vergisi denilen askerî vergi de olabilir, şeklindedir. Cahen'e göre bu ifadenin karşılığı "cavalry-süvari"dir. Prof. N. Kaymaz³⁰ yaptığı tanımlamada bu terkinin manasını, sipahilere, yani orduya ödenen vergi olarak gösteriyor.

3 - M. Nuri Gencosman bu kelimeyi (Malibam) şeklinde yanlış okumuş ve tabii karşılığı da yanlış olmuştur (Bina vergisi). Z.V. Togan, Cahen ve Kaymaz'ın okuma ve açıklamaları mâl-ı yam - posta vergisi şeklindedir.

²⁵ Aksaraylı Mehmed oğlu Kerimüddin Mahmud, *Mûsameret ül-Ahbâr*, nşr. Turan, O., Ankara 1944, s. 89.

²⁶ Aynı eser, s. 89 n. 5.

²⁷ *Selçukî Devletleri Tarihi*, Aksaraylı Kerimeddin Mahmud'un *Mûsameret al-ahyar adlı Farsça tarihinin tercümesi*, Türkçeye çev. M. Nuri Gencosman-Önsöz ve notlar yazan F.N. Uzluk, Ankara 1943, s. 173.

²⁸ *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1970², s. 303.

²⁹ *Pre-Ottoman Turkey*, London 1968, s. 333.

³⁰ Kaymaz, aynı eser, s. 127 n. 111^a.

4 - Mâl-ı buzurda M. Nuri Gencosman yine yanılmıştır, kelimeyi bu kez de yanlış okumuş ve açıklamıştır (Maliberzek - Ekin, toprak mahsulleri vergisi). Z.V. Togan bu ifadeyi "Uluğ-mal" (Moğolca dalay) vergisi olarak açıklıyor. Cahen'in bu terkibe karşılık olarak gösterdiği kelimeler "general or supremo"dur, yani umumî veya fevkalâde (vergi) manasındadır. Ancak eserin tercümesinde³¹, "general"ın karşılığı yanlış olarak "paşa" şeklinde verilmiştir. Kaymaz bu verginin karşılığını, "genel harcamalar için alınan vergi" olarak gösteriyor.

Sultan II. Mes'ud'un Gazan Han'ın huzuruna gitmesinden sonra (1296), devlet idaresine yeni yöneticiler atandı. Bunlardan Muineddîn Muhammed Bey pervaneliğe, Cemâleddîn Muhammed vezirliğe, Kemâleddîn Tiflisî saltanat naibliğine ve Şerefeddîn Osman istifa divanı başkanlığına tayin edildiler. Anadolu'da öteden beri tatbik edilmekte olan dört tür vergi (yani yuyıt(?), na'l-baha, mâl-ı yam ve mâl-ı buzur)nin tahakkuk ve tahsilâtı da bu dört görevlinin tasarrufuna bırakıldı³². Görüldüğü gibi Anadolu'da Moğol devrinde na'l-baha mecburî vergi (teklif) olarak halktan alınmaya devam ediyordu.

Öte yandan Ravendî³³ de muhtemelen h. VI. yüzyılın sonlarında (598/m.1201-1202) yöneticilerden bahsederken, "Bir vilâyet, bir emire verildiği vakit, bu emir hamiyetsiz ve soysuz bir vezir çağırıp vilâyetin hâlini sorar. Onlar haraç, yahudi cizyeleri, iktaların yükselmesi kanununu onun önüne hiç getirmezler; Zendhavesta ve dehrîlerin kitaplarından daha pis ve kötü kitapları getirerek falan şu kadar... na'l-baha almıştır diye izah edip onu halktan alırlar. Bu Türk'e de bunu vacip, doğru bir hak gibi gösterirler" demektedir. Böylece Ravendî na'l-baha alınmakla halka kötü davranıldığını ifadeye çalışmaktadır. O bu ifadesinde yer ve zaman belirtmemiş, bu bakımdan olayın hangi devlet ile ilgili olduğu anlaşılmamıştır. Ancak yöneticinin Türk olması, "sultanların lâkapları" adlı bölümde na'l-bahadan bahsedilmesi ve burada da Gıyaseddîn Keyhüsrev'in zikredilmesi, belki de bu olayın Selçuklu devrinde geçtiğine bir işaret olabilir ?

³¹ *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Türkçe trc. Yıldız Moran, İstanbul 1984², s. 324.

³² Bk. Aksarayî, s. 210/Türkçe trc., s. 266. Krş. Turan, aynı eser, s. 620.

³³ *Kitab Râhat üs-Sudûr ve Âyet üs-Sûrûr*, nşr. M.İkbal, London 1921, s. 33/Türkçe trc., Ahmed Ateş, Ankara 1957, I, s. 33.

Na'l-baha Kirman Selçukluları'nda da görülmektedir. Behramşâh Horasan askerlerinin yardımı ile kardeşi II. Arslanşâh'ı mağlûp edip ikinci kez tahta oturduktan sonra, Berdesir'e bir şahne göndererek ordunun na'l-bahası olarak 100.000 dinar ödenmesini istemişti. Melik Behramşâh'ın şahnesi Guvaşir'e ulaştığı zaman, bu kanunsuz vergiyi halk arasında bölüştürmüştü. Zaten Melik II. Arslanşâh'ın mağlûbiyeti yüzünden şehirdeki her evde birçok üzüntü ve ıstırab yaşanmıştı. Bu bakımdan halk verginin ağırlığına tahammül edemedi. Yine de 100.000 dinarın toplandığı anlaşılıyor. Melik Behramşâh takriben 1171 yılında Berdesir'e geldi ve bu parayı alarak kendisiyle beraber olan Horasanlı askerlere dağıttı, sonra da onların ülkelerine dönmelelerine izin verdi³⁴.

Öte yandan Hârezmşâhlar Devleti'nde de na'l-baha rakip hükümdar veya yöneticiden istenmektedir. Sultan Celâleddîn Hârezmşâh Moğollar önünden kaçarken Hindistan'a gitmiş ve üç yıl (1221-1224) orada kalarak bu bölgede tutunmaya çalışmıştı. Ancak o daha sonra tekrar İran'a döndü. Sultan Celâleddîn Hindistan'da iken yolu Multan'a düşünce, buranın yöneticisi Kabaca'ya bir elçi göndererek ondan na'l-baha istedi. Kabaca onun bu isteğini reddetmiş, iki taraf arasında bir saat süren bir çarpışmadan sonra Celâleddîn oradan uzaklaşmak zorunda kalmıştı³⁵.

Na'l-bahanın Hindistan'da daha sonraki yıllarda da kullanılan bir müesese olduğu anlaşılıyor. Halaciler'den Firuzşâh'ın saltanatu devrinde (1290-1296), yeğeni Melik Alâeddîn Devagiri üzerine bir sefere çıkmıştı. Melik Alâeddîn 695/1296 yılında 7-8 bin kişilik süvari kuvvetinin başında Karra'dan ayrılmış Vindhya dağlarını geçerek iki aylık zor şartlar altındaki bir yürüyüşten sonra Devagiri'ye ulaşarak burayı kuşatmıştı. Devagiri racası Ramaçandra herhangi bir yardımın gelmediğini, asker silâh ve erzak bakımından kötü durumda olduğunu anlayınca Melik Alâeddîn'e barış teklif etmişti. Melik Alâeddîn de biran önce Karra'ya dönmek istediğinden Raca'nın teklifini uy-

³⁴ BK. Merçil, E., *Kirman Selçukluları*, Ankara 1989, s. 205-206. T.T.K.Y.

³⁵ Bk. Alâeddîn 'Ata Melik-i Cuveynî, *Kitab Tarih-i Cihân-Güşâ*, nşr. Mirzâ Muhammed Kazvinî, London 1916, II, s. 147/Türkçe trc., Mürsel Öztürk, Ankara 1988, II, s. 119. M. Öztürk, na'l-bahayı, bir padişahın bir bölgeden geçerken o bölge halkının padişahın kafilesinde bulunan hayvanların yem ihtiyaçlarını karşılamaları, şeklinde açıklıyor.

gun gördü. Yapılan antlaşmaya göre Alâeddin Ramaçandra'dan na'l-baha olarak 50 men³⁶ altın, birkaç men inci ve kıymetli kumaşlar alacaktı³⁷.

Altın Orda hanı Toktamış 787/1385 kışında Derbend'i geçerek büyük bir orduyla Tebriz'e yürüdü. Şehir halkı Toktamış'ın ordusuna karşı Tebriz'i savunmaya karar verdi. Bu durumda Toktamış şehri kuşatmış, sekiz gün sonra halktan "bahayı na'l-i Çahâr pâyân" olarak 250 tümen altın olmak üzere onlarla bir antlaşmaya varmıştı. Nitekim bu para toplanarak hazinedarlara teslim olunarak sayılmaya başladı. Ancak Toktamış buna rağmen antlaşmayı bozmuş ve Tebriz'i askerine yağmalatmıştı³⁸.

Ertesi yıl (788/1386) bu kez Timur Tebriz'e gelmiş ve orada kırk gün kalmıştı. Ancak Timur burada kaldığı sürede Tebriz'in harap durumunu, halkın acz ve ıstırap içinde olduğunu görünce merhamet buyurmuş ve halka na'l-ı Çahâr pâyân yönünden az bir miktar tayin ederek Nahcivan yoluyla Karabağ'a gidip orada kışlamıştı³⁹.

Timurlular arasında taht mücadeleleri sürdüğü sırada Sultan Muhammed b. Baysungur Herat'ı ele geçirmiş ise de, kardeşleri Alâüddeve ve Babür'ün adı geçen şehre yürümelere ile buradan ayrılarak Irak tarafına yönelmişti (h. 854/m. 1450). O önce Yezd'e sonra da Fars'a geldi ve bütün Irak'a bir kez daha hâkim oldu. Bu sırada Muhammed Irak üzerine na'l-baha, nisâr (نسار) ve pişkeş⁴⁰ saldı. Muhassıllar harekete geçtiler ve Irak'dan birçok mal aldılar⁴¹.

Na'l-baha Osmanlı döneminde de şer'i tekliflerden başka idareci ve âyanların halktan aldıkları kanunsuz vergiler (teklifler) içinde sayılmakta ve yetkililer tarafından bunun kaldırılması için gayret gösterilmekte idi⁴². Ayrıca

³⁶ Delhi'de XIV. yüzyılda bir mennin ağırlığı 12.824 kg. idi, bk. Hinz, s. 27-28.

³⁷ Muhammed Kasım Hindu Şâh Firişte, *Tarih-i Firişte*, Luknow 1867, s. 95. Olaylar için bk. Kortel, H., *Delhi Sultanlarından Halaciler (Alâeddin Muhammedşah Halaci Devri)*, İ.Ü. Yüksek Lisans tezi, İstanbul 1994, s. 31-34. Lal, Kishori Saran., *History of the Khaljis A.D. 1290-1320*, London 1967, s. 43-44.

³⁸ Bk. Zeyneddin b. Hamdullah Müstevfi Kazvini, *Zeyl-i Tarih-i Güzide*, nşr. İrec Afşar, Tahran hş. 1372, s. 116-117. Krş. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s. 481 n. 644.

³⁹ Bk. *Zeyl-i Tarih-i Güzide*, s. 122.

⁴⁰ Pişkeş burada vergi (tribute) anlamında kullanılmış olmalıdır, bk. Steingass, s. 267.

⁴¹ Ahmed b. Hüseyin b. Ali Kâtib, *Tarih-i Cedid-i Yezd*, nşr. İrec Afşar, Tahran hş. 1345, s. 262. Olaylar için bk. Aka, İ., *Timur ve Devleti*, Ankara 1992, s. 85.

⁴² Bk. Uluçay, Ç., *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul 1944, s. 38, 110, 113, 119, 121, 139, 370; aynı mlf., *18 ve 19. yüzyıllarda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk ha-*

na'l-baha vergisinin alınması zulüm teşkil eden suçlardan biri olarak kabul edilmiştir⁴³.

Zikri geçen olaylardan anlaşılacağı üzere Türk-İslâm devletlerinde na'l-baha,

- Bir ordunun sefer masrafı karşılığı yapılan ödeme için,
- Bir yerin düşman tarafından tahribini ve yağmalanmasını önlemek maksadıyla verilen mal veya para için,
- Anadolu'da görüldüğü üzere, vergi karşılığı olarak kullanılan bir terimdir.

rekeleri, İstanbul 1955, s. 26, 37, 192-195.; Barkan, Ö.L. *XV ve XVI. asırlarda Zirai Ekonominin Hukukî ve Mali Esasları, I. Kanunlar*, İstanbul 1943, s. 291.

⁴³ Mumcu, A., *Osmanlı Hukukunda Zulüm Kavramı* (Deneme), Ankara 1972, s. 13.